

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

การเกษียณอายุการทำงาน (Retirement) เป็นกระบวนการเปลี่ยนบทบาททางสังคมที่สำคัญ เพราะการเกษียณอายุการทำงานเป็นการกำหนดให้บุคคลที่ได้รับการจ้างงานต้องออกจากงาน เมื่อถึงช่วงอายุที่กำหนดไว้ การออกจากงานของบุคคลจึงเป็นการถอนตัวออกจากสังคมการทำงานของบุคคล สำหรับประเทศไทยข้าราชการที่รับราชการเมื่ออายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ต้องเกษียณอายุพ้นจากราชการเมื่อสิ้นปีงบประมาณนั้น (สมบุญ ศัลยาชีวิน 2526 : 59) ในบางกรณีข้าราชการบางกลุ่มอาจได้รับการว่าจ้างให้ทำงานต่อหลังครบช่วงอายุการเกษียณที่กำหนดไว้ต่ออีกช่วงระยะเวลาหนึ่ง อย่าง กรณีข้าราชการมหาวิทยาลัย อาจได้รับการว่าจ้างต่อหลังเกณฑ์การเกษียณเป็น 65 ปี และ กรณีข้าราชการอัยการ หรือ ศาลยุดิธรรม สามารถทำงานต่อได้จนถึงช่วงอายุ 70 ปี ไม่ว่าจะได้รับการว่าจ้างให้ทำงานต่อไปอีกสักกี่ปี เมื่อถึงช่วงอายุที่กำหนดไว้ข้าราชการเหล่านี้ก็ต้องถอนตัวออกจากสังคมการทำงาน เปลี่ยนจากจากภาวะการเป็นข้าราชการไปสู่ภาวะการอิสระหมดภาระหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติ (สุรกุล เจนอบรม 2534 : 52)

การเกษียณอายุราชการ จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญครั้งหนึ่งในชีวิตของบุคคล การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงบ่งบอกว่า บุคคลได้ถอนตัวออกจากบทบาทการทำงานแล้ว แต่ยังเป็นเครื่องบ่งบอกถึงช่วงอายุขัยของบุคคลด้วย เพราะช่วงเวลาที่กำหนดให้บุคคลต้องถอนตัวออกจากอาชีพราชการ เป็น ช่วงเวลาเดียวกับการกำหนดอายุเข้าสู่วัยสูงอายุ¹ การต้องหยุดประกอบอาชีพเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อกลุ่มผู้สูงอายุที่ถูกกำหนดช่วงเวลาในการหยุดทำงานที่ชัดเจนมากกว่า ผู้สูงอายุที่ประกอบอาชีพอื่นที่ไม่มีการกำหนดช่วงเวลาในการปลดเกษียณการทำงานอย่าง เกษตรกร นักธุรกิจ เพราะเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุมบทบาทต่าง ๆ ของกลุ่มคนเหล่านี้ก็จะเปลี่ยนแปลงไปบ้างแต่จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามสภาวะทางกายภาพปกติ และความต้องการของตัวผู้สูงอายุ ที่สามารถหยุดการทำงานประจำได้เมื่อเจ้าตัวรู้สึก ว่า ตนต้องการ

1 ผลการประชุมสมัชชาโลกเกี่ยวกับผู้สูงอายุ พ.ศ. 2525 ณ กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย องค์การสหประชาชาติ ได้นิยาม “ประชากรสูงอายุ” ว่าเป็น ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป ทั้งเพศชายและเพศหญิง

หยุด ซึ่งต่างจากผู้เกษียณอายุราชการที่เมื่ออายุครบ 60 ปีบริบูรณ์ก็ต้องปลดระวางบทบาท การปฏิบัติอาชีพลงทันที เว้นแต่ในกรณีที่จำเป็นอย่างยิ่งคณะรัฐมนตรีจะอนุมัติให้ต่อเวลาราชการต่อไปอีกคราวละ 1 ปี จนอายุครบ 65 ปีบริบูรณ์ได้ (ทรงวิทย์ แก้วศรี และทัศนีย์ ดุสิตสุทธิวัฒน์ 2526 : 262 – 263)

แม้ว่าทั่วไปผู้สูงอายุต้องเผชิญกับปัญหาที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพร่างกาย และ จิตใจ ที่เกิดจากความสูงวัย ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน แต่ปัญหาของผู้สูงอายุที่เกษียณอายุการทำงานจะมีความชัดเจนกว่าผู้สูงอายุทั่วไป เพราะผู้เกษียณอายุราชการต้องเผชิญกับสถานภาพทางสังคมใหม่ถึง 2 แบบด้วยกัน คือ สถานภาพความเป็นผู้สูงอายุ และ ผู้ที่ต้องถอนตัวออกจากการทำงานประจำ ไม่เพียงผู้เกษียณอายุราชการต้องหาทางรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในด้านสถานภาพ และ ความสัมพันธ์ทางสังคม สิ่งที่ข้าราชการได้มาขณะประกอบอาชีพอย่าง สถานภาพ ตำแหน่ง บทบาท และหน้าที่ทางสังคม เมื่อเกษียณอายุการทำงานสิ่งเหล่านี้ย่อมลดลงหรือ หดหายไป ทำให้สถานภาพ บทบาท และ ความสัมพันธ์ทางสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางลดน้อยลง ไม่เพียงเท่านั้นผู้เกษียณอายุราชการยังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย และ จิตใจด้วย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายเป็นการเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อมถอยของความสามารถในการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ภายในร่างกาย การเปลี่ยนแปลงนี้จะเพิ่มมากขึ้นตามอายุของบุคคล สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจเป็นผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและสังคม อย่าง กำลังวังชาที่ถดถอย การเจ็บไข้ได้ป่วย การหยุดหรือปลดระวางจากงานประจำ กิจกรรมทางสังคมที่ลดลง การเปลี่ยนแปลงในทางลบทั้ง 3 ด้านที่เกิดกับผู้เกษียณอายุราชการล้วนเป็นเหตุผลที่อาจทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมของพวกเขาต้องลดลง

วิกฤตการณ์ และ ปัญหาต่าง ๆ ที่ผู้เกษียณอายุราชการต้องเผชิญ อันเนื่องมาจากสภาพร่างกาย จิตใจ และ การถอนบทบาทการทำงานประจำออกจากชีวิตประจำวันอย่างกะทันหัน ทำให้จากชีวิตประจำวันที่ใช้เวลาส่วนใหญ่ในที่ทำงาน ได้พบปะสังสรรค์ มีกิจกรรมที่ทำร่วมกับสมาชิกในสังคม กลับกลายเป็น ผู้ที่ไม่ต้องทำงาน มีสังคมแต่ภายในบ้าน ขาดการพบปะกับเพื่อนร่วมงาน บทบาททางสังคมลดลง รวมถึง อำนาจทางหน้าที่การงานที่เคยมีต้องลดหรือ หดหายไป การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้อาจส่งผลให้ผู้เกษียณอายุราชการเกิดความรู้สึกว่า ตนเองหมดคุณค่า ขาดคนเคารพยกย่อง การเปลี่ยนแปลงที่ว่าจะแตกต่างกันไปตามภูมิหลังของผู้เกษียณอายุราชการแต่ละคน ซึ่งทฤษฎีกิจกรรมอธิบายไว้ว่า การที่โครงสร้างทางสังคมขัดขวาง

การกระทำระหว่างกันทางสังคมของผู้สูงอายุ ตัวอย่างเช่น การปลดเกษียณการทำงาน เป็นการลดคุณค่าความเป็นคนของผู้สูงอายุ และอาจทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกแปลกแยก ทฤษฎีนี้มองว่า กิจกรรมทางสังคมถูกผูกมัดไว้กับบทบาททางสังคมของบุคคล ถ้าบุคคลถูกกีดกันออกจากบทบาททางสังคม กิจกรรมทางสังคมของบุคคลจะลดลง ความพอใจในชีวิตของบุคคลก็จะลดลง ฉะนั้น ผู้สูงอายุที่มีกิจกรรมสูงจะมีการปรับตัวได้ดีทั้งร่างกาย จิตใจ และสังคม และบุคคลที่สามารถดำรงกิจกรรมทางสังคมได้จะเป็นผู้ที่มีความพอใจในชีวิตสูง และมีภาพลักษณ์เกี่ยวกับตัวเองดี ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จในชีวิต (บุษยามาส สินธุประมา 2539 : 23)

การได้ทำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นเป็นหนทางการสร้างและรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม ทางหนึ่งของผู้เกษียณอายุจะมีความยึดเหนี่ยว หรือ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม ระหว่างตัวผู้สูงอายุกับสังคมเข้าไว้ด้วยกัน แรงยึดเหนี่ยวที่เกิดจากการทำกิจกรรมไม่เพียงทำให้ผู้สูงอายุยังรู้สึกตัวตนเองยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ประโยชน์ที่แฝงมากับแรงยึดเหนี่ยวหรือความเป็นปึกแผ่นทางสังคมทางสังคมยังเป็นเกราะป้องกันการเสื่อมสภาพของร่างกาย และ จิตใจของผู้สูงอายุด้วย เนื่องจากการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคลจะทำหน้าที่เป็นตัวกันชนหรือตัวกลางในการป้องกันความเครียดของผู้สูงอายุ (พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิ์พงษ์ 2533 : 82 – 103) จากการทบทวนงานศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุที่ยังสามารถรักษาแรงยึดเหนี่ยวและเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทางสังคมได้ จะรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ เพราะการยังคงเป็นสมาชิกของกลุ่มทางสังคม อย่าง ครอบครัวและเพื่อน จะส่งผลต่อการลดลงของความเจ็บปวดและอาการทุพพลภาพทางกายภาพและจิตใจของผู้สูงอายุ อีกทั้งเครือข่ายครอบครัวและเพื่อนยังเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชีวิตของผู้สูงอายุอย่างยิ่ง (Hamestad,1997 และ Park and Kim 2004)

จากข้อมูลดังกล่าว ผู้ศึกษาเห็นว่า สำหรับผู้เกษียณอายุราชการที่ต้องหยุดทำงานประจำ ทำให้บทบาทและความเกี่ยวข้องกับกลุ่มทางสังคมลดลงตามไปด้วย ซึ่งในทางทฤษฎี กิจกรรมทางสังคม (Activity Theory) เมื่อใดที่บุคคลหยุดทำกิจกรรม อาจทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกว่าตนเองไร้ค่า ไร้ประโยชน์ ความสุขในชีวิตก็จะลดน้อยลงตามไปด้วย (Crandall 1980 : 112) หากคำกล่าวในทฤษฎีนี้เป็นจริง ผู้เกษียณอายุราชการจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องรักษาแรงยึดเหนี่ยวระหว่างความสัมพันธ์ของตนเองกับกลุ่มทางสังคมไว้ ไม่เพียงเพื่อที่ว่าผู้เกษียณอายุราชการจะได้ไม่ต้องอยู่อย่างโดดเดี่ยวในสังคม แต่ผลที่ได้จากความผูกพันอยู่กับกลุ่ม

ทางสังคมของผู้เกษียณอายุยังส่งผลทางอ้อมต่อสุขภาพกายและจิตของผู้เกษียณอายุราชการ ซึ่งแนวคิดทางสังคมวิทยา เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า บุคคลผูกพันตนเองเข้ากับกลุ่มทางสังคม หรือนำตนเองกลับเข้าสู่กลุ่มทางสังคม ว่า คือ แนวคิด “ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม” (Social Solidarity)

ความสำคัญของความเป็นปึกแผ่นทางสังคมไม่เพียงเป็นตัวเชื่อมโยงให้ผู้เกษียณอายุ ยังคงรับรู้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม แต่ยังช่วยให้ผู้เกษียณอายุสามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตนเองได้ด้วยเช่นกัน อย่าง ความเสื่อมของร่างกาย , ความรู้สึกหมดคุณค่าในตัวเอง , บทบาททางสังคมที่ลดลงได้ เพราะกลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีส่วนช่วยให้ผู้เกษียณอายุราชการมีกำลังใจ และ ปรับตัวยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับตนเองได้

“ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม” หรือ การบูรณาการทางสังคม (Social Integration) จะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างที่ครอบคลุมทั้งความคิด ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้สึก และการกระทำของบุคคลที่ผู้สูงอายุ หรือ ผู้เกษียณอายุราชการปฏิสังสรรค์ด้วย (Antonucci and Akiyama 1995 : 355 – 371 และ Crosnoe and Elder 2002 : 309 – 328) ซึ่งแง่มุมต่าง ๆ เหล่านี้ จะถูกนำมาเป็นมิติของความเป็นปึกแผ่นทางสังคม เพื่อใช้ศึกษาค้นหาว่าผู้สูงอายุ จะมีความผูกพัน หรือ เชื่อมโยงกับกลุ่มทางสังคมมากน้อยระดับไหน และผู้ศึกษาเห็นว่า แนวคิด “ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม” (Social solidarity) ให้คำอธิบายครอบคลุมแทบทุกมิติในชีวิตทางสังคมของคนคนหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็น บรรทัดฐานที่คนคนหนึ่งพึงปฏิบัติต่อคน , อารมณ์ความรู้สึก หรือ การทำกิจกรรม

สำหรับงานศึกษาความเป็นปึกแผ่นทางสังคมในประเทศไทยที่ผ่านมา เน้นศึกษาความเป็นปึกแผ่นทางสังคมเฉพาะภายในครอบครัวเพียงอย่างเดียว อย่างเช่น ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของผู้สูงอายุ ของ นพคุณ ดีสุคนธ์ (2538) ศึกษา ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ในแง่ของ การพบปะสังสรรค์กันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ความผูกพันรักใคร่ของสมาชิกในครอบครัวและค่านิยมที่คล้ายคลึงกันระหว่างผู้สูงอายุและบุตรหลาน เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นปึกแผ่นในครอบครัวว่ามีมากหรือน้อยอย่างไร และ ความเป็นปึกแผ่นในความสัมพันธ์ระหว่างบุตรผู้เป็นแรงงานย้ายถิ่นกับบิดามารดา : การศึกษาตามแนวทฤษฎีการแลกเปลี่ยนของ สามชาย ศรีสันต์ (2541) งานศึกษาของสามชายศึกษาความเป็นปึกแผ่นในความสัมพันธ์

ระหว่างบิดามารดาและบุตรที่เข้ามาทำงานในเขตเมืองอุตสาหกรรม ข้อสรุปว่า แม้บิดามารดาและบุตรจะไม่ได้อยู่ร่วมกัน แต่ความสัมพันธ์ของครอบครัวยังคงมีระดับความเป็นปึกแผ่นที่สูง จุดร่วมของงานศึกษาทั้ง 2 ชิ้น คือ การนำแนวคิดความเป็นปึกแผ่นทางสังคมมาใช้ศึกษาแรงยึดเหนี่ยวของสมาชิกภายในครอบครัวเพียงอย่างเดียว

สำหรับงานศึกษาครั้งนี้เพื่อให้ประเด็นการศึกษาแตกต่างจากงาน 2 ชิ้นที่ผ่านมา ผู้ศึกษาสนใจศึกษาความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในครอบครัวของกลุ่มผู้สูงอายุ อย่างข้าราชการเกษียณอายุ ซึ่งเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีลักษณะเฉพาะ คือ เป็นกลุ่มคนที่ถูกลดบทบาททางสังคม และมีแนวโน้มว่า จะมีการติดต่อสัมพันธ์กับสมาชิกในสังคมน้อยลง นอกจากนี้ผู้ศึกษายังเพิ่มการศึกษา ความสัมพันธ์นอกครอบครัวอย่าง กลุ่มเพื่อน (Friendship) ด้วย เพราะจากงานศึกษา ชลธิชา บุญศิริ (2550) ,สายสีทอง ณ ภูเก็ต (2542) , สิทธิชัย มุลวณิชย์ (2541) , สุดาจันทร์ วัชรกิตติ , (2535) , สุรกุล เจนอบรม (2534) , ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2541) , Jeger and Slotnick (1982) , Papalia and Olds (1995) , Paterson (1995) เกี่ยวกับผู้สูงอายุที่ผ่านมาพบว่า กลุ่มทางสังคมที่ผู้สูงอายุ ผูกพัน และ ให้ความสำคัญ เป็นอันดับต้น ๆ ของชีวิต คือ ครอบครัวและเพื่อนสนิท เพราะความผูกพันที่ผู้เกษียณอายุราชการมีต่อคนกลุ่มนี้เป็นความผูกพันที่ผูกติดอยู่กับวิถีชีวิตของผู้เกษียณอายุแทบทุกด้านของชีวิต อย่างที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แรงยึดเหนี่ยวที่ทำให้ผู้สูงอายุยังคงผูกพันอยู่กับกลุ่มทางสังคมไว้ คือ “ความเป็นปึกแผ่นทางสังคม” (Social Solidarity) การศึกษาในครั้งนี้จึงต้องการ ค้นหาคำอธิบายภาพรวม และ มิติต่าง ๆ ของความเป็นปึกแผ่นทางสังคม และ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในและภายนอกครอบครัวของผู้เกษียณอายุราชการท่ามกลางสภาพสังคมเมือง อย่าง กรุงเทพมหานคร

ดังนั้น การศึกษาเรื่อง “ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในและภายนอกครอบครัวของผู้สูงอายุ” ในงานศึกษาครั้งนี้ ต้องการศึกษาระดับความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของข้าราชการเกษียณอายุ ว่า ข้าราชการเกษียณอายุราชการมีความเป็นปึกแผ่นทางสังคมมากน้อยเพียงใด เปรียบเทียบความเป็นปึกแผ่นทางสังคมภายในและภายนอกครอบครัว และทดสอบตัวแปรภูมิหลังทางสังคมที่คาดว่าจะมีผลต่อระดับความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาระดับความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของผู้สูงอายุ
2. เพื่อเปรียบเทียบระดับความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของผู้สูงอายุ ภายในครอบครัว และ ภายนอกครอบครัว
3. เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ของคุณลักษณะบางประการ (เพศ , อายุ , สถานภาพการสมรส , ลักษณะที่อยู่อาศัย) ของกลุ่มตัวอย่างกับความเป็นปึกแผ่นทางสังคม

1.3 ขอบเขตในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Sample Survey) ที่ศึกษาจากกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งสุ่มมาจากกลุ่มประชากรเป้าหมายที่เป็นข้าราชการเกษียณอายุ และ ใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพมหานคร จำนวน 4 กระทรวง โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อที่จะศึกษาเปรียบเทียบถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางสังคม ของ ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของผู้สูงอายุ ทั้งภายใน และ ภายนอกครอบครัว

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบว่าในปัจจุบันผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในสังคมเมือง อย่าง กรุงเทพมหานคร จะมีความเป็นปึกแผ่นทางสังคมอยู่ในระดับใด
2. ทำให้ทราบความสัมพันธ์ และ แตกต่างของระดับความเป็นปึกแผ่นทางสังคม (ภายในครอบครัว และ ภายนอกครอบครัว) ในแต่ละมิติของผู้สูงอายุ
3. ทำให้ทราบถึงปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของผู้สูงอายุ
4. เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการกำหนดแนวนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้สูงอายุ